

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาประวัติศาสตร์อารยธรรมเขมรแรกเริ่ม คือ การศึกษาเพื่อการจำแนกและกำหนดอายุเวลาโบราณวัตถุสถานของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (Ecole Francaise d'Extreme Orient) ที่ก่อตั้งขึ้นมาในราวพุทธศตวรรษที่ 25 (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20) วิธีการจำแนกและกำหนดอายุเวลาโบราณวัตถุสถานที่สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศใช้เป็นวิธีที่สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศพัฒนาขึ้นมาเอง โดยบุคคลที่มีบทบาทสำคัญมากในเรื่องนี้คือ ฟิลิปป์ สแตร์น (Philippe Stern) อดีตภัณฑารักษ์ใหญ่แห่งพิพิธภัณฑสถานกิเมต์ (Guimet) กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งมีหลัก คือ การหาวิวัฒนาการของลวดลายต่างๆ หลายแบบมาทดสอบกัน ซึ่งสแตร์นใช้วิวัฒนาการของลวดลาย 2 ชนิด คือ ลวดลายของทับหลังประดับประตูและเสาประดับกรอบประตู เพราะวัตถุทั้งสองชนิดสืบทอดจากศิลปะทวารวดีตั้งแต่เริ่มแรกศิลปะเขมรจนถึงแบบสุดท้าย เมื่อได้สายวิวัฒนาการของลวดลายทั้งสองแล้ว จึงนำมาทดสอบกับศิลปะจาวีก ทำให้การกำหนดอายุเวลาของโบราณวัตถุสถานมีความแน่นอนยิ่งขึ้น¹

การศึกษาศิลปะเขมรในประเทศไทย ก็ได้กระทำตามวิธีที่สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศได้ศึกษาไว้ในประเทศกัมพูชา เพราะศิลปะเหล่านี้เกิดขึ้นมาภายใต้อิทธิพลทางวัฒนธรรมและทางการเมืองของอาณาจักรเขมร² ซึ่งก็มีนักวิชาการหลายท่านที่ให้ความสนใจศึกษาศิลปะเขมรในประเทศไทย โดยการศึกษาในระยะแรกจำแนกศิลปะเขมรไว้ในสมัยลพบุรี³

¹หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะเขมร (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2539), คำนำ.

²พิริยะ ไกรฤกษ์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสาขาสันนิยตวิทยา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2520), 15.

³สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ (ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2513), 122-127 ; และ ยอร์ช เซเดส์, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ, 2471), 34-36.

ซึ่งหมายถึง “ศิลปะในประเทศไทยที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรสมัยโบราณ”⁴ ต่อมาก็มีการเปลี่ยนเรียกเป็นชื่อ “ศิลปะขอม”⁵ ศิลปะเขมร⁶ และ “ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย”⁷ ซึ่งทั้งหมดหมายถึงศิลปะที่สร้างสรรค์ขึ้นในประเทศไทย ในช่วงเวลาที่ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมและทางการเมืองจากอาณาจักรเขมรโบราณ

การศึกษาประวัติศาสตร์อารยธรรมเขมรในประเทศไทยส่วนมากเป็นการศึกษาเพื่อจำแนกและกำหนดอายุเวลาโบราณวัตถุสถานที่ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากเขมร ซึ่งก็คือการศึกษาในเรื่องรูปแบบศิลปะ (style) และที่ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา (ภาพที่ 1-2, แผนผังที่ 1) ซึ่งเป็นปราสาทหินในอารยธรรมเขมรที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ก็มีนักวิชาการหลายท่านทำการศึกษาไว้ ส่วนมากเป็นการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องรูปแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม กล่าวคือ

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายปราสาทหินพิมายก่อนการบูรณะ

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, เมืองพิมาย (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2531), 27.

⁴ สมเด็จพระญาณสังวรราชนูปถัมภ์, ตำนานพระพุทธเจดีย์, 127.

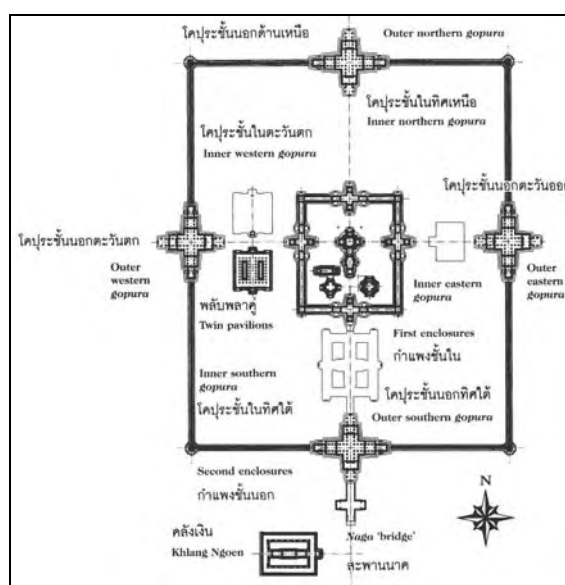
⁵ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2510), 17-21.

⁶ พริยะ ไกรฤกษ์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสาขาสถาปัตยกรรม, 14-15.

⁷ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย ภูมิหลังทางปัญญา รูปแบบทางศิลปกรรม (กรุงเทพฯ : มติชน, 2537).

ภาพที่ 2 ภาพถ่ายปราสาทหินพิมายหลังการบูรณะ

แผนผังที่ 1 ผังบริเวณปราสาทหินพิมาย

ที่มา : ไมเคิล ฟรีแมน, ปราสาทพิมาย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ริเวอร์บุ๊ก, 2541), 12

ปี พ.ศ. 2495 (ค.ศ. 1952) หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ได้เขียนบทความ เรื่องปราสาทหินพิมาย⁸ อธิบายว่า

ปราสาทหิน...สร้างเป็นเจดีย์สถานในศาสนาทั้งนั้น อันศาสนาที่เป็นมูลเหตุให้เกิดการสร้างปราสาทหินนั้น มีอยู่ 5 อย่างด้วยกัน คือ พระพุทธศาสนา...ลัทธิหินยานอย่างหนึ่ง

⁸หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, “เรื่องปราสาทหินเมืองพิมาย,” ศิลปากร 6,5 (ตุลาคม 2495) : 57-60 ; 6 (พฤศจิกายน 2495) : 51-56.

พระพุทธศาสนา...ลัทธิมหายานอย่างหนึ่ง พระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์...อย่างหนึ่ง
ศาสนาพราหมณ์ตามลัทธิศิวเวท...อย่างหนึ่ง ศาสนาตามลัทธิวิษณุเวท...อย่างหนึ่ง⁹

ซึ่งหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ได้จำแนกให้ปราสาทหินพิมายเป็นของสร้างในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน และได้ทำการศึกษาในเรื่องรูปแบบลักษณะสถาปัตยกรรมของปราสาทหินพิมาย

...เป็นปราสาท 2 ชั้น คือชั้นนอกมีกำแพงล้อมรอบ กำแพงเป็นรูปสี่เหลี่ยมเท่ากันทุกด้าน...ซึ่งมี
ซุ้มประตูทั้ง 4 ด้าน...ต่อจากชั้นนอกเข้าไปคือรูปสี่เหลี่ยมล้อมปราสาทองค์กลาง มีประตูซุ้ม
เหมือนกับปราสาทชั้นนอก...ในประตูคดด้านใต้...มีปราสาทอีก 2 หลัง...ข้างส่วนตะวันออก
เรียกว่าปราสาทพรหมทัต...ข้างส่วนตะวันตกเรียกว่าปราสาทหินแดง... ประฐานของปราสาทหิน
เมืองพิมาย เป็นลักษณะปราสาทขอมซึ่งเป็นของสร้างทั่วไปในจังหวัดนครราชสีมา...¹⁰

ต่อมาได้มีผู้ทำการศึกษาเรื่องรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมของปราสาทหินพิมาย
เพิ่มเติมขึ้น เช่น หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล¹¹ มานิต วัลลิโกดม¹² ธิดา สาระยา¹³ และพันตรีไช
เคนพาเดน¹⁴ โดยการศึกษาของนักวิชาการเหล่านี้จะเป็นการศึกษาที่เน้นในเรื่องรูปแบบศิลปะ
และลักษณะสถาปัตยกรรมของปราสาทหินพิมายว่าเป็นพุทธสถานในลัทธิมหายานสมัยลพบุรีที่
ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย สร้างก่อนปราสาทนครวัดเล็กน้อย มีลักษณะสูงชันมากและมีขอบอยู่
ข้างบน ขอบเช่นนี้ได้ปรากฏอยู่บนส่วนล่างของลายที่สลักบนยอดผนังเช่นเดียวกัน และ
นอกจากนี้ ที่มุมปราสาทยังมีการย่อมุมมาก รวมทั้งเครื่องบนหรือหลังคาซึ่งมีรูปครุฑแบก

⁹หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, “เรื่องปราสาทหินเมืองพิมาย,” ศิลปากร 6,5 (ตุลาคม 2495)
: 57.

¹⁰หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, “เรื่องปราสาทหินเมืองพิมาย,” ศิลปากร 6,5 (ตุลาคม 2495)
: 54.

¹¹หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, 17-21 ; และ หม่อมเจ้า
สุภัทรรดิศ ดิศกุล, “การซ่อมปราสาทหินพิมาย,” โบราณคดี 1,1(กรกฎาคม-กันยายน 2510) :
1-16.

¹²มานิต วัลลิโกดม, น้ำเตียวพิมายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา
(กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2513).

¹³ธิดา สาระยา, เมืองพิมาย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2535).

¹⁴อ. ไชยเคนพาเดน, เรื่องเตียวที่ต่างๆ ภาคที่ 6 : เตียวเมืองพิมายในจังหวัด
นครราชสีมา, แปลโดย ประสบ อรรถยุตติ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2497. พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพขุนประมวญรณกรรม (โฮม วงศ์กำแหง) 17 เมษายน 2497).

ประกอบด้วย ปราสาทหินพิมายหันหน้าไปทางทิศใต้ สันนิษฐานว่าเพื่อรับกับถนนที่ตัดมาจากประเทศกัมพูชา¹⁵

ในด้านอื่นที่มีผู้ทำการศึกษาไว้ เช่น ด้านโบราณคดี คือ คงเดช ประพัฒน์ทอง¹⁶ ด้านการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถาน คือ แทน ธีระพิจิตร¹⁷ สมบูรณ์ บุญยเวทย์¹⁸ และกฤษ เหลือลมัย¹⁹ เป็นต้น และเมื่อกรมศิลปากรได้เข้ามาทำการบูรณะซ่อมแซมปราสาทหินพิมายพร้อมกับขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในปี พ.ศ. 2479 (ค.ศ. 1936) และจัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ในปี พ.ศ. 2519-2532 (ค.ศ. 1976-1989) นั้น ได้มีการจัดทำคู่มือนำชมปราสาทหินพิมายทั้งในส่วนของกรมศิลปากร²⁰ และหน่วยงานอื่นๆ²¹ ขึ้น แต่งานที่ถือว่าเป็นการศึกษาเกี่ยวกับปราสาทหินพิมายด้านศิลปสถาปัตยกรรมอย่างละเอียด คือ งานของ ปีแอร์ ปีชาร์ด (Pierre Pichard)²² สถาปนิกชาวฝรั่งเศสที่ทำงานในคราวบูรณะปราสาทหินพิมายเมื่อปี พ.ศ. 2507-2512 (ค.ศ. 1964-1969) ซึ่งมีเบอร์นาร์ด ฟิลลิปป์ โกรสลิเยร์ (Bernard Phillippe Grosier) นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส และหม่อมเจ้ายาใจ จิตรพงศ์ เป็นผู้อำนวยการบูรณะ

¹⁵ หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, 20.

¹⁶ คงเดช ประพัฒน์ทอง, “การขุดค้นชั้นดินที่ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา,” โบราณคดี 3,3 (มกราคม-มีนาคม 2514) : 48-62.

¹⁷ แทน ธีระพิจิตร, “งานบูรณะโบราณสถานปราสาทหินพิมาย,” ใน โบราณคดี นครราชสีมา, หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล, บรรณาธิการ (พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2511), 34-35.

¹⁸ สมบูรณ์ บุญยเวทย์, “บันทึกประสบการณ์ครั้งบูรณะปราสาทหินพิมายและปราสาทพนมรุ้ง,” ศิลปากร 41,5 (กันยายน-ตุลาคม 2541) : 69-91.

¹⁹ กฤษ เหลือลมัย, “พิมายว่าด้วยความสะดวกปราสาทหิน,” เมืองโบราณ 24,4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2541) : 136-140.

²⁰ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, เมืองพิมาย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531) ; และ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542).

²¹ ไมเคิล ฟรีแมน, ปราสาทหินพิมาย (กรุงเทพฯ : ริเวอร์บุ๊คส์, 2541).

²² Pierre Pichard, Pimay Etude Architecturale du Temple (Paris : Ecole Francaise d'Extreme-Orient, 1976).

แต่การศึกษาที่น่าสนใจ คือ การศึกษาในเรื่องของคติและแนวความคิดของการออกแบบซึ่งมีผู้ทำการศึกษาในด้านนี้ไม่มากนัก คือ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล²³ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์²⁴ และพิริยะ ไกรฤกษ์ที่ศึกษาการปรับเปลี่ยนยุคสมัยศิลปะในประเทศไทยโดยแบ่งตามความเชื่อทางศาสนา ซึ่งเป็นมูลเหตุของการสร้างสรรค์งานศิลปะ

เรื่องคติและแนวความคิดในการออกแบบปราสาทหินพิมายนี้ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล ได้เสนอว่า

เนรมิตกรรมของปราสาทหินพิมาย ได้เริ่มจากคติการหันทิศทางของผังอาคารไปทางทิศใต้ (แกนเหนือใต้) ...ลักษณะการวางผังอาคารออกทางทิศใต้เช่นนี้ เป็นคติที่ใช้แกนเหนือใต้เป็นแกนโลก โดยใช้ดาวเหนือ (pole star) เป็นยอดขั้วแกน มิได้ใช้ดวงอาทิตย์อย่างการกำหนดในอีกระบบหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันการวางผังในระบบนี้...ก็สอดคล้องกับวิธีการหลุดพ้นหรือบรรลุมรรคสมาธิโพธิญาณในระบบความเชื่อของพระพุทธศาสนา

นอกจากคติการออกแบบผังที่ใช้แนวความคิดใหม่ข้างต้นแล้ว ในทางปฏิบัติสถาปนิกได้ใช้แผนภาพจักรวาล (cosmogram) ของศรีจักร (Sricakra) มาสวมเป็นต้นกำเนิดของการออกแบบตามไปด้วย กล่าวคือเมื่อวางแกนเหนือ-ใต้ลงเป็นแนวแกนประธานแล้ว ก็จะใช้ศูนย์กลางขององค์ปราสาทประธานเป็นจุดกึ่งกลาง²⁵ (bindu) จุดต้นกำเนิดหรือศูนย์รวมเอกภาพของผังทั้งหมด...²⁶

ส่วนพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ได้เสนอคติความเชื่อเกี่ยวกับการหันหน้าไปทางทิศใต้ของปราสาทหินพิมายว่า เป็นคติของการนับถือทิศเหนือ-ใต้ของพระพุทธศาสนาเถรวาทมหานิกาย ซึ่งหมายถึงทิศแห่งการมีชีวิตและการตาย²⁷ แต่งานที่ถือว่าเป็นการศึกษาการจำแนกยุคสมัยศิลปะ

²³อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย : ในส่วนของงานสถาปัตยกรรมหิน,” เอกสารวิชาการในการประชุมด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ เนื่องในวาระเฉลิมฉลองสัมพันธภาพ 100 ปี ไทย-ญี่ปุ่น เสนอที่อินเตอร์เนชั่นแนลเฮาส์ โตเกียว, 5 กันยายน 2530, 16-24.

²⁴พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ทำไมปราสาทหินพิมายจึงหันหน้าไปทางทิศใต้,” ศิลปวัฒนธรรม 20,1 (พฤศจิกายน 2541) : 117-121.

²⁵ตัวสะกดตามต้นฉบับเดิม

²⁶อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย : ในส่วนของงานสถาปัตยกรรมหิน,” 17-18.

²⁷พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ทำไมปราสาทหินพิมายจึงหันหน้าไปทางทิศใต้,” 118.

โดยแบ่งตามความเชื่อที่อยู่เบื้องหลังการสร้างสรรคงานศิลปะ คือ งานของพริยะ ไกรฤกษ์ โดยพริยะเสนอว่า “การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางประติมานวิทยาซึ่งเกิดจากวิวัฒนาการของความเชื่อและความเปลี่ยนแปลงของพุทธปรัชญาอันเป็นมูลเหตุของการสร้างสรรค์...จะสร้างภาพรวมขึ้นเป็นยุคสมัย”²⁸

ในส่วนของการศึกษาเกี่ยวกับปราสาทหินพิมาย ถือได้ว่าพริยะเป็นนักวิชาการไทยคนแรกที่น่าเสนออย่างเป็นระบบว่า ปราสาทหินพิมายเป็นศาสนสถานที่สูงขึ้นในพุทธศาสนา ลัทธิวัชรยาน “โดยเห็นได้จากรูปพระวัชรสัตว์ซึ่งถือวัชรในพระหัตถ์ขวาและกระดิ่งในพระหัตถ์ซ้าย สลักไว้ที่เสาประตูของปราสาท”²⁹ (ภาพที่ 3) และยังได้เสนอว่าการที่ปราสาทหินพิมายหันหน้าไปสู่วิศัยได้อันเป็นทิศแห่งความตายนั้น เพราะพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ทรงสร้างปราสาทหินพิมายเพื่อทรงอุทิศถวายบรรพบุรุษของพระองค์ เมื่อทรงสถาปนาราชวงศ์มหิธรปุระขึ้น³⁰

ภาพที่ 3 ภาพพระวัชรสัตว์พุทธเจ้า หน้าเสาประดับกรอบประตูปราสาทประธาน

²⁸พริยะ ไกรฤกษ์, “การปรับเปลี่ยนยุคสมัยของพุทธศิลป์ในประเทศไทย,” เอกสารประกอบการสัมมนาของคณะศิลปศาสตร์ เสนอที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 30 มิถุนายน 2542, 18.

²⁹เรื่องเดียวกัน, 12.

³⁰พริยะ ไกรฤกษ์, ลักษณะไทย เล่ม 2 ทศนศิลป์, หนังสือชุดโครงการลักษณะไทย, หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2525), หนังสือกำลังจัดพิมพ์.

จากการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ที่ได้กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าการศึกษาเกี่ยวกับปราสาทหินพิมายส่วนมากยังจำกัดอยู่แค่การศึกษาเรื่องรูปแบบศิลปะ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและคติแนวความคิดที่อยู่เบื้องหลังการสร้างเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ดังนั้นผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับเรื่องประติมานวิทยาของปราสาทหินพิมาย ซึ่งก็คือ การศึกษาถึงคติและแนวความคิดที่อยู่เบื้องหลังของการสร้างปราสาทหินพิมาย คือ ความเชื่อในพุทธศาสนา ลัทธิวัชรยาน เพื่อให้เกิดมิติใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมเขมร โดยเป็นแนวการศึกษาในระบบเปิดที่ผลสรุปที่ได้จากกระบวนการศึกษาเป็นเพียงข้อเท็จจริง (fact) ข้อหนึ่งเท่านั้น

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองพิมายโดยเน้นที่อารยธรรมเขมร และประวัติปราสาทหินพิมาย
2. ศึกษาคติการออกแบบและความหมายในระบบสัญลักษณ์ของปราสาทหินพิมาย
3. ศึกษาประติมานวิทยา (Iconography and Iconology) ขององค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่สำคัญที่สะท้อนให้เห็นโครงสร้างทางสัญลักษณ์ของปราสาทหินพิมาย

สมมติฐานของการศึกษา

จากการค้นคว้าเอกสารและเดินทางไปดูพื้นที่ที่ศึกษาในขั้นต้น ทำให้ผู้ศึกษาดังสมมติฐานได้ว่า ปราสาทหินพิมายสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ตามแนวความคิดของพุทธศาสนาในลัทธิวัชรยาน ซึ่งเป็นลัทธิที่วิวัฒนาการมาจากลัทธิมหายาน นิกายโยคอาจารย์ เมื่อประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 12 (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 7)³¹ ซึ่งองค์ความรู้เดิมในประเทศไทยเรียกลัทธิวัชรยานว่าลัทธิมหายาน จึงทำให้เกิดความสับสนและเข้าใจคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ศาสนสถานที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาวัชรยานส่วนมากจะสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของมณฑลตามปรัชญาความเชื่อที่นับถือพระชินพุทธ พระอาทิพุทธ และธาตุมณฑล คือ วัชรธาตุ มณฑลซึ่งแสดงถึงความรู้ (ชฎาณ) อันได้แก่ปัญญาของพระตถาคตที่มีอยู่ในสรวงพลัง และครุภธาตุมณฑล อันได้แก่ “กฎภายใน” หรือ “หลักจักรวาล” ซึ่งเป็นภาวะอันแท้จริงของพระ

³¹ เรื่องเดียวกัน.

ตลาคตที่อยู่ในสรวพลึงแต่ยังมีได้แสดงออกเหมือนยังอยู่ในครรรก³² เช่น โบโรพุทโธ ที่เกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นมณฑลของการทำสมาธิ สัญลักษณ์ของจักรวาล ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงตั้งสมมติฐานว่า ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา จึงน่าจะสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ในคติพุทธศาสนาวัชรยานด้วยเช่นกัน

ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษานี้ครอบคลุมอยู่ในพื้นที่ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน ในช่วงระยะเวลาประมาณ พ.ศ. 1500-1800 (ค.ศ. 957-1257) อันเป็นช่วงที่พุทธศาสนาวัชรยานจากกัมพูชา กำลังรุ่งเรืองในประเทศไทย โดยเน้นการศึกษาไปที่เรื่องคติและแนวความคิดของการออกแบบปราสาทหินพิมาย

วิธีดำเนินการศึกษา

การดำเนินการศึกษาในโครงการนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยของศาสตร์ 3 สาขา เข้ามาช่วยในการศึกษาค้นคว้า คือ

1. วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์

1.1 ศึกษาค้นคว้าเก็บรวบรวมเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง โดยเน้นที่เอกสารชั้นต้น

1.2 นำเอกสารดังกล่าวมาสู่กระบวนการวิพากษ์วิธี ได้แก่ การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของตัวเอกสาร โดยพิจารณาตั้งแต่แหล่งที่มา เนื้อความ ผู้แต่ง วัตถุประสงค์ในการแต่ง การคัดลอก การชำระ เป็นต้น

1.3 นำเอกสารที่ผ่านการตรวจสอบแล้วมาศึกษาหาข้อมูล และเรียบเรียงเป็นเนื้อหา

2. วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

2.1 เก็บข้อมูลภาคสนามทั้งการถ่ายภาพ สเกตซ์ภาพ และสำรวจจริงวัดในพื้นที่ศึกษา

³²พิริยะ ไกรฤกษ์, “การปรับเปลี่ยนยุคสมัยของพุทธศิลป์ในประเทศไทย,” 10.

2.2 ศึกษาโบราณสถานที่ทำการศึกษาอย่างละเอียด ทั้งโครงสร้าง ส่วนประกอบต่างๆ เทคนิคการก่อสร้าง วัสดุ ลวดลาย ฯลฯ

2.3 ค้นคว้าเอกสารที่เป็นภาพทั้งที่เป็นภาพพิมพ์โบราณและภาพถ่ายเก่า ก่อนมีการบูรณะซ่อมแซม ซึ่งหากใช้รูปที่มีการซ่อมแซมแล้ว ผลที่ได้จากการศึกษาอาจเกิดความคลาดเคลื่อนผิดไปจากความเป็นจริงได้

2.4 นำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาทำการตีค่า วิเคราะห์ และประมวลผล

3. วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะ

3.1 เก็บข้อมูลภาคสนามทั้งการถ่ายภาพ สเกตช์ภาพของโบราณวัตถุที่ทำการศึกษา

3.2 ศึกษาโบราณวัตถุที่ทำการศึกษาอย่างละเอียด ทั้งวัสดุ ลวดลาย เทคนิคต่างๆ ฯลฯ

3.3 ค้นคว้าเอกสารที่เป็นภาพ ทั้งที่เป็นภาพพิมพ์โบราณและภาพถ่ายเก่า ซึ่งสภาพปัจจุบันของโบราณวัตถุย่อมมีการชำรุดไปตามกาลเวลา การศึกษาภาพเก่าจะทำให้ได้ข้อมูลที่มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

3.4 นำหลักฐานทั้งหมดมาศึกษาวิเคราะห์ ด้วยการเปรียบเทียบ รูปแบบศิลปะ หาลักษณะร่วมกับศิลปะที่มีอายุเวลาแน่นอน และใช้ทดสอบกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่ผ่านการวิพากษ์แล้ว เพื่อนำมาซึ่งรูปแบบและอายุเวลาที่แน่ชัด

3.5 นำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาวิเคราะห์ และประมวลผล

การศึกษาด้วยวิธีการดังกล่าวนี้เป็นการศึกษาที่แยกหลักฐานที่เป็นศิลปะและสถาปัตยกรรมออกจากหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร จากนั้นจึงนำผลที่ได้จากการศึกษาของแต่ละขามาตรวจสอบความน่าเชื่อถือของเนื้อหาซึ่งกันและกัน

ข้อตกลงเบื้องต้น

ในการศึกษาเรื่องการจำแนกยุคสมัยศิลปะในประเทศไทยที่ผ่านมา มีความสับสนกันมากในเรื่องของการใช้คำว่า “สมัย” กับ “สกุลช่าง” ว่าเป็นคำที่มีความหมายเดียวกันได้ เช่น การใช้คำว่า “ทวาราวดี” ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงบัญญัติขึ้น โดยได้ทรงพิจารณาลักษณะของกลุ่มประติมากรรมซึ่งพบส่วนใหญ่ที่นครปฐม และยอร์ช เซเดส์ให้ชื่อ

ประติมากรรมกลุ่มนี้ว่า “ทวารวดี” โดยถอดมาจากคำว่า โถ-โล-โป-ตี้ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันจากจดหมายเหตุจีนว่าเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 12³³ (ประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ 6 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 7) ตั้งอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่งระหว่าง “ศรีเกษตร” และ “เจนละ” ต่อมา มีการค้นพบประติมากรรมศิลปะแบบ “ทวารวดี” ที่จังหวัดบุรีรัมย์ นครราชสีมา และปราจีนบุรี ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าในช่วงระยะเวลาที่อาณาจักร “ทวารวดี” รุ่งเรืองนั้น ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในช่วงระยะเวลาเดียวกัน ก็เป็นที่ตั้งของอาณาจักร “เจนละ” ของชนชาติเขมร ซึ่งเป็นไปไม่ได้ที่อาณาจักร “ทวารวดี” จะแผ่ขยายอาณาเขตไปไกลถึงเพียงนั้น ดังนั้น การใช้คำว่า “สมัย” จึงเป็นการจำแนกแบบอย่างศิลปะโดยอิงกับชื่อรัฐในประวัติศาสตร์³⁴ เพื่อกำหนดอายุเวลาศิลปะ ซึ่งการเชื่อมโยงศิลปะกับชื่ออาณาจักรมีความสำคัญต่ออาณาจักรเหล่านี้มาก เพราะศิลปะเป็นหลักประกันว่าอาณาจักรเหล่านี้มีจริง³⁵

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาใช้คำว่า “สมัย” กับคำว่า “สกุลช่าง” ในความหมายดังนี้
 “สมัย” หมายถึง ระยะเวลาที่เกิดการสร้างสรรคผลงานทางศิลปะ³⁶

“สกุลช่าง” หมายถึง แบบอย่างของศิลปะ³⁷ ก็คือ ลักษณะของศิลปะแบบใดแบบหนึ่งที่มีการทำซ้ำต่อเนื่องกันเป็นระยะเวลายาวนานจนมีลักษณะเฉพาะปรากฏอย่างเด่นชัด³⁸

ในการเรียกชื่อสมัยของศิลปะในการศึกษานี้ ผู้ศึกษาใช้คำว่า “แบบอย่างศิลปะ” แทนการเรียกชื่อที่ใช้คำว่า “สมัย” ที่เป็นการเรียกชื่อตามรัฐทางประวัติศาสตร์เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนระหว่าง “สมัย” กับ “สกุลช่าง” ตามที่กล่าวมาข้างต้น

³³ พริยะ ไกรฤกษ์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสาขาสันนิบาต, 13.

³⁴ พริยะ ไกรฤกษ์, “การปรับเปลี่ยนยุคสมัยของพุทธศิลป์ในประเทศไทย,” 2.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 4.

³⁶ พริยะ ไกรฤกษ์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสาขาสันนิบาต, 12.

³⁷ เรื่องเดียวกัน.

³⁸ สุพินดา เจียรพิพัฒน์, “การกำหนดอายุเวลาของสถาปัตยกรรมในวัดจามเทวี จังหวัดลำพูน : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ศิลปะ” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), 21.

ส่วนคำว่า “เขมร” กับ “ขอม” นั้น ก็มีความสับสนและเข้าใจคลาดเคลื่อนกันว่า หมายถึง ชนชาติเดียวกัน คือ กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในดินแดนประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ซึ่ง จิตร ภูมิศักดิ์ได้อธิบายว่า “ขอม” มีรากเหง้ามาจากคำว่า “กรอม” หมายถึง ไทยสยามภาคกลางลงมา³⁹ และคำว่า “ขอม” นั้น ไม่เคยปรากฏในจารึกที่พบในประเทศกัมพูชาแต่อย่างใด หากแต่ปรากฏอยู่เฉพาะในจารึกและพระราชพงศาวดาร รวมทั้งตำนานซึ่งค้นพบในประเทศไทยเท่านั้น⁴⁰ แม้แต่ในสมัยอยุธยาเองก็ยังเขียนด้วยหนังสืออักษรขอม “ขอม” จึงเป็นคำที่ชาวพม่า มอญ เรียกคนที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากเขมร⁴¹

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาใช้คำว่า “เขมร” ที่หมายถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในดินแดนประเทศกัมพูชาและภาคตะวันออกเฉียงตอนล่างของประเทศไทย ในช่วงระยะเวลาประมาณพุทธศตวรรษที่ 16-18 (กลางคริสต์ศตวรรษที่ 10 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 13) โดยจะใช้คำว่า “ศิลปะเขมร” แทนการเรียกชื่อ “ศิลปะขอม” และ “ศิลปะลพบุรี” เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการสื่อสาร แต่ในกรณีที่ผู้ศึกษายกข้อความมาจากหนังสือ ตำรา หรือเอกสารต่างๆ มาใช้ในการอ้างอิงนั้น แล้วข้อความดังกล่าวมีการกล่าวถึงการเรียกชื่อสมัยของศิลปะหรือแบบอย่างของศิลปะหรือชนชาติขอม ผู้ศึกษาก็ยังคงไว้ซึ่งคำเรียกตามที่ปรากฏในเอกสารเหล่านั้น

³⁹จิตร ภูมิศักดิ์, ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม (กรุงเทพฯ : ไม้งาม, 2525), 16.

⁴⁰หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “ขอม-เขมร หมายถึงชนชาติเดียวกันหรือไม่,” กัมพูชาวาทลักษณ์ถึงศรีขยวมัน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2543), 14.

⁴¹จิตร ภูมิศักดิ์, ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม, 121.